

Отримано: 27 січня 2020 р.

Прорецензовано: 27 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 27 січня 2020 р.

e-mail: nlucyk@ukr.net

marianna.kokhan@lnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-14-21

Жигайло Н. І., Кохан М. О. Організаційно-психологічний механізм розвитку інформаційної духовності в умовах суспільно-економічних криз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острогор : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 14–21.

УДК 316. 422 (477)

Жигайло Наталія Ігорівна,*доктор психологічних наук, професор кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка***Кохан Маріанна Остапівна,***кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДУХОВНОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

Статтю присвячено важливості інформаційної духовності для сучасного суспільства. Дослідження базоване на вивченні процесу духовного становлення студентської молоді. Описано психологічні механізми формування інформаційної духовності в юнацькому віці. Мета дослідження – встановити психологічні закономірності та механізми інформаційного духовного становлення особистості студента.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні поняття інформаційної духовності; у розробленні й апробації моделі духовності особистості; у виокремленні критеріїв, рівнів і показників інформаційної духовності особистості в юнацькому віці; у розкритті психологічних закономірностей інформаційного духовного становлення особистості у період юності; у розробленні й експериментальній апробації програми інформаційного духовного становлення особистості студента; у розробленні й апробації в межах указаної програми комплексної діагностико-корекційної системи.

Ключові слова: духовність, інформаційна духовність, інформаційно-духовна особистість, становлення інформаційної духовності особистості, студентська молодь, критерії інформаційної духовності, джерела інформаційної духовності.

Nataliia Zhyhailo*Doctor of Psychology, Professor of Management Department,
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv***Marianna Kokhan,***PhD in Economics, Associate Professor of Management Department
Ivan Franko National University of Lviv*

ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGICAL APPROACH TO INFORMATION SPIRITUAL DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC CRISIS

The article is devoted to the importance of information spirituality for the modern society. The object of this study is the process of spiritual formation of student youth. The subject of research is psychological mechanisms of formation of information spirituality in adolescence. The purpose of the study is to establish the psychological patterns and mechanisms of information spiritual formation of the student's personality.

The scientific novelty of the research is to develop and approve: a model of personality spirituality; in identifying criteria, levels and indicators of information spirituality of a person at a young age; in the disclosure of the psychological patterns of information spiritual formation of the individual during adolescence; in the development and experimental testing of the program of information spiritual formation of the student's personality; in the development and testing within the framework of the specified program of complex diagnostic and correction system.

The spiritual development of the individual has been important to mankind at all times and ages. Nowadays, when the information-energy current collapses like an avalanche on a person, the spirituality of the individual becomes of particular importance. Along with great achievements in the development of society, the personality itself and his/her education, there are more and more noticeable problems that are directly related to the life and health of a young person, his/her life satisfaction and methods of self-realization. Also, a high level of education does not always guarantee that a person's life and activity will be guided by moral and spiritual principles, and there are many examples of this. In fact, without spiritual revival and renewal, the return of spirituality in the souls of people, it is impossible to speak of the affirmation of our society, its compliance with the norms of civil existence, legislative and real guarantees of the rights and freedoms of an individual, which are under priority throughout the civilized world.

Youth, as a subject and object of spiritual culture, in their interests, values, orientations, needs, actions reflect the level of spiritual culture of the society in which they live. At the same time, adaptation to spiritual culture develops spiritual needs,

shapes the intellectual, aesthetic interests of a person, reflects his/her inner wealth, degree of spiritual maturity or the level of qualities of personality, which is called spirituality.

Keywords: *spirituality, information spirituality, formation of information spirituality of a person, spiritual values, student youth, conceptual model, criteria and indicators of information spirituality.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна повною мірою долучена до процесів інформатизації суспільства і формування єдиного світового інформаційного ринку. Глобалізація та цифровізація поглиблює входження України до світової суспільно-економічної системи, робить вразливою до перманентних криз. Останнім часом інформація набуває нових властивостей, які визначають її соціально-економічну цінність. Упровадження новітніх інформаційних технологій значно прискорює процес отримання, оброблення, аналізування інформації. Широкий і оперативний доступ до інформації підвищує ефективність її використання, що стає невід'ємним елементом управління всіма інститутами і процесами. Водночас робота з інформацією стає малокерованою, і разом зі спрощенням доступу до інформації спостерігаємо зниження її якості, правдивості, структурованості, відповідності нормам суспільної та особистої моралі.

Духовний розвиток особистості важливий для людства в усі часи й епохи. У наш час, коли інформаційно-енергетичний струм обрушується на людину стрімким потоком, духовність особистості перебуває під небезпечкою і потребує серйозного вивчення та розвитку. Адже поряд із великими досягненнями в розвитку суспільства, самої особистості, її освіченості все більше помітні проблеми, безпосередньо пов'язані з життям та здоров'ям молоді особистості, її задоволенням життям і методами самореалізації.

Також високий рівень освіти не завжди дає гарантію того, що особистість у своєму житті та діяльності буде керуватися моральними та духовними принципами, і таких прикладів можна навести чимало. Справді, без духовного відродження й оновлення, повернення духовності в душі людей неможливо говорити про утвердження нашого суспільства, його відповідності нормам цивілізованого існування, законодавчих і реальних гарантій прав та свобод особистості, пріоритетних у всьому цивілізованому світі.

Аналіз останніх публікацій на тему дослідження. Проблеми духовності присвячено чимало досліджень: від Платона, Аристотеля, Памфіла Юркевича, Григорія Сковороди до наших днів – С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. П. Москалець, М. В. Савчин, В. Ф. Моргун, В. М. Жуковський, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, А. І. Пашук, В. П. Мельник, Н. І. Жигайло; світові класики: Ф. Лерш, К. Г. Юнг, К. Роджерс, Р. Мейо, Дж. Коннорс тощо. Серед сучасних закордонних досліджень варто виокремити працю Л. Брегмана з екології духовності [11], концепцію психологію духовності Л. Кулліфорда [11]. Найновіші дослідження Джонстона і Коуена, базовані на нових дослідженнях нейробіології, аналізують духовний досвід через призму нейронауки [14], визначають вплив духовності на інтелект [18]. Значну увагу теж звернено на практичні аспекти й роль духовності на робочому місці та в бізнесі [10, 12, 14, 15].

Великого значення духовності надавали завжди. За визначенням науковців, духовність – це загальнокультурний феномен, який містить у собі абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а також базований на принципах сумління, правди та краси.

Опираючись на попередні дослідження, ми з'ясували, що «в сучасній українській психології дослідження духовності відбувається за такими основними напрямками: філософсько-релігійнознавчим, предметом вивчення якого є духовність як віра у вищі сили (Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко, Г. П. Ващенко); культурологічним, у якому духовність виступає як вияв особи в культурному світі через самовизначення та самореалізацію, що передбачає вищі почуття, здатність до емпатії, співчуття (М. І. Пірен, В. В. Москаленко, В. В. Рибалка); соціально-психологічним, у якому духовність виступає як специфічна властивість особистості двох основних потреб: ідеальної – пізнання і соціальної – жити та діяти для інших (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, М. В. Савчин, В. П. Москалець, І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, Н. І. Жигайло)» [3].

Метою нашого дослідження – встановити психологічні особливості та умови інформаційного духовного становлення особистості студентської молоді. Для досягнення поставленої мети треба вирішити такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз окресленої проблеми.
2. Запропонувати модель інформаційної духовності особистості.
3. Запропонувати вправи, спрямовані на розвиток інформаційного духовного становлення студентів.
4. Сформувати програму інформаційного духовного становлення молоді.

Виклад основного матеріалу. Задля реалізації вказаної мети ми використовували раніше досліджені характеристики духовності як інтегративної якості особистості, яка слугує однією з найбільш фундаментальних характеристик особистості як відкритої системи. Відштовхуючись від запропонованого визначення, що духовність – це складний психічний феномен; вияв внутрішнього світу особистості; інформаційно-енергетична структура особистості, насичена символами, якими вона володіє, ми запропонували термін «інформаційна духовність», який уперше використав наш сучасник, доктор економічних наук,

заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка Хоронжий Андрій Гнатович. Професор Хоронжий А. Г. зробив великий внесок у концепцію самокерування способом життя, яка ґрунтується на мистецтві управління, під яким розуміють уміння думати, мріяти, передбачувати, планувати, організовувати й оцінювати результати діяльності й існування. Мистецтво самокерування способом життя, за професором А. Г. Хоронжим, формується на основі особистісних здібностей, досвіду і здобутків науки. Засади самокерування способом життя містять благополуччя, моральний дух, соціально-психологічний клімат, раду, лідерство, організацію діяльності, знання, що треба робити, зв'язки і відносини. Мистецтво самокерування можна порівняти з музичним мистецтвом, яке вимагає відповідного особистого обдарування і зусиль, наполегливості в освоєнні цінностей. Оволодіння мистецтвом самокерування вимагає набуття ґрунтовних знань, умінь і навичок для ухвалення рішень. Професор Хоронжий А. Г. уважає, що самокерування способом життя базоване на культурі управління, яка являє собою специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі духовних цінностей, у ставленні людини до природи, інших людей і самої до себе.

Культура самокерування способом життя містить такі характеристики, як: вихованість, скромність; уміння володіти собою – такт; увічливість, доброзичливість, повага до інших; гуманність життя – вища цінність; відчуття міри – кредо; гідність – відчуття спільності з іншими; інтелігентність – активне утвердження ідеалів соціальної справедливості. На основі циклу актуальних проблем удосконалення і розвитку соціального управління і самоврядування, аналітичної соціології та способу життєдіяльності людей, яким присвятив свою наукову діяльність професор Хоронжий Андрій Гнатович, створено науковий напрям культури управління – соціальне управління. Постановка і дослідження проблем із названих напрямків дали змогу сформулювати оригінальні концепції, підходи й методи їх вирішення.

Зокрема, сформульовано концепцію інтенсифікації процесу управління, базовану на ущільненні управлінських операцій. Професор Хоронжий А. Г. розробив і обґрунтував для дослідження складних проблем соціального управління і самоврядування метод декомпозиції, який полягає у їх розчленуванні на частинні (локальні) проблеми. Узагальнення результатів вирішення частинних проблем становить результат вирішення складної проблеми. Професор розвинув структурно-функційний підхід до соціального управління і самоврядування, базований на функціях управління. Довів, що обсяги робіт у розрізі функцій управління стають основою організаційної побудови управлінського апарату й оптимізації апарату структурних підрозділів. Уміло поєднав теоретико-методологічні аспекти з конкретними соціологічними дослідженнями, що дозволило розвинути аналітичну соціологію і застосувати її для вивчення й дослідження соціальної та економічної сфер у регіоні.

Професор Хоронжий Андрій Гнатович наголосив на сучасних соціальних та економічних викликах і закликав розвивати інформаційну духовність. У зв'язку з цим ми представили вивчення інформаційної духовності та її значення для утвердження сучасної держави.

Під **інформаційною духовністю** ми розуміли наповнення інформаційного простору духовними цінностями задля формування високого рівня свідомості та самосвідомості особистості; розвитку її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу життя, бути на передньому плані всього процесу життєдіяльності. Джерелами духовності слугують наука, культура, релігія, мистецтво, спорт тощо.

Для формування інформаційної духовності студентської молоді, ми запропонували:

1. Поняття «інформаційно-духовної особистості».
2. Авторську психологічну структуру інформаційно-духовної особистості.
3. Авторську модель інформаційного духовного становлення особистості молоді.
4. Програму тренінгу розвитку інформаційної духовності особистості.
5. Тематичний план спецкурсу «Психологія формування інформаційної духовності особистості».
6. Критерії розвитку інформаційної духовності особистості.
7. Джерела формування інформаційної духовності особистості.

Під терміном «інформаційно-духовна особистість» розуміємо особистість, яка є сучасною та цифрово грамотною, водночас у своїх думках і вчинках опирається на закони правди та справедливості; яка у своєму житті керується принципами істини та любові до ближнього; користується законами взаємоповаги та взаємодопомоги; інформаційний простір якої сповнений духовно-культурними надбаннями.

Авторську психологічну структуру інформаційно-духовної особистості (рис. 1) ми подали у вигляді дерева, основа (коріння) якого базується на чинниках саморегуляції – волі, совісті й вірі; а верхівка прагне до духовного зростання, тобто до самовдосконалення» [2]

Рис. 1. Психологічна структура особистості за С. Максименко, Н. Жигайло

Авторська модель інформаційного духовного становлення особистості містить у собі інструментальний, потребово-мотиваційний та інтеграційний складники (рис. 2).

Рис. 2. Авторська модель інформаційного духовного становлення особистості

Також ми представили психологічний тренінг формування інформаційної духовності особистості студентської молоді. До кожного блоку «Програми тренінгу розвитку інформаційної духовності особистості» розроблено вправи, які можна використати відповідно до поставленої мети. Запропоновано також рольові та ділові ігри, мінідискусії, вправи із тренінгу особистісного зростання, вправи з тілесно зорієнтованого тренінгу, лекції, наукові семінари, круглі столи, конференції, конгреси, симпозиуми, реколекції тощо.

Перелік блоків та психолого-педагогічних і тренінгових вправ наведено в табл. 1.

Таблиця 1

«Програми тренінгу розвитку інформаційної духовності особистості»

№ блоку	Назва тренінгового блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1	2	3
1	Вступ до роботи	1. Вправа «Знайомство». 2. Формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату. 3. Психогімнастика.
2	Ціннісні орієнтації особистості	1. Проективний малюнок «Я і моє призначення». 2. Рольова гра «Покликання молодої людини?». 3. Ділова гра «Кодекс особистості XXI сторіччя». 4. Вправи на розслаблення та підвищення рівня довіри в групі.
3	Інформаційне духовне становлення особистості	1. Рольова гра «Я і моє майбутнє. Головні пріоритети». 2. Психологічний практикум «Дерево мого роду». 3. Вправа «Друзі та вороги в минулому». 4. Вправа на зняття напруги, вияв експресії через рух.
4	Духовні цінності особистості	1. Тренінг особистісного зростання «Я – очима інших. Формування довіри». 2. Обговорення «Вірянин. Ціннісні орієнтири». 3. Ділова гра «Якби Біблію написав Я?». 4. Вправа на зняття напруги, вияв експресії через рух.
5	Свідомість і самосвідомість особистості	1. Дискусія «Розвиток свідомості та самосвідомості особи». 2. Брейн-стормінг «Яким я бачу своє майбутнє» 3. Ділова гра «Совість. Чи потрібна вона у XXI сторіччі?» 4. Вправа на зняття напруги, вияв експресії через рух.
6	Обговорення підсумків тренінгу	1. Дискусія «Я – до початку роботи в Т-групі. Я – після закінчення роботи в Т-групі. Що в мені змінилось?» 2. Вправа на зняття напруги, вияв експресії через рух.
7	Кінцеве заняття «Мое майбутнє»	1. Формування екзистенційного «Я». 2. Розстикування почуття «Ми» в учасників тренінгу. 3. Вправа на зняття напруги, вияв експресії через рух.

На подальшому етапі дослідження ми запропонували комплексну «Програму інформаційного духовного становлення особистості», у якій передбачено діагностико-корекційну роботу, що дає змогу оцінити рівень інформаційної духовності особистості та сприяти його підвищенню. Програма передбачала формування системи цінностей як основи інформаційного духовного становлення особистості; виокремлення духовних цінностей як важливого чинника інформаційного духовного становлення особистості; тренінг як ефективний метод формування духовних цінностей особистості; виокремлення свідомості та самосвідомості як сутнісного складника інформаційної духовності особистості; лекції зі спецкурсу «Психологія інформаційного духовного становлення особистості» (табл. 2).

Таблиця 2

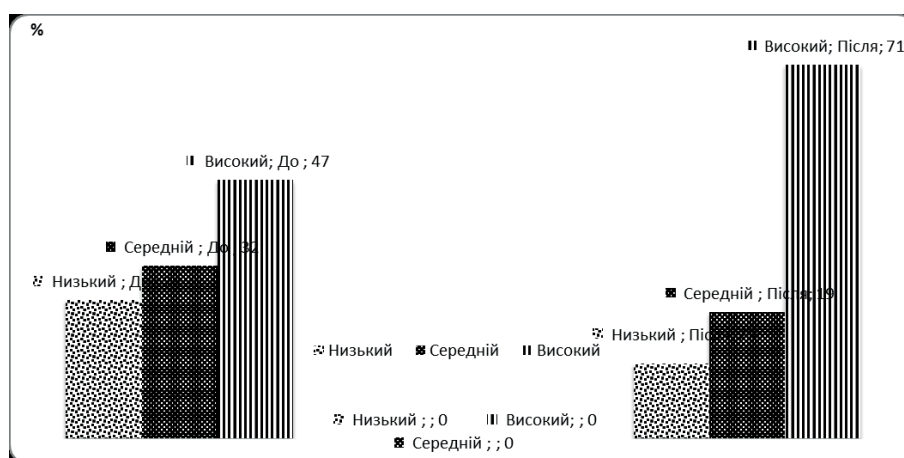
**Тематичний план спецкурсу
«Психологія інформаційного духовного становлення особистості»**

№ з/п	Тема
1	2
	Розділ I. Теоретико-методологічні основи інформаційного духовного становлення особистості
1	Психологічні основи інформаційного духовного становлення особистості.
2	Поняття інформаційного духовного становлення студентської молоді.
3	Головні джерела формування інформаційної духовності особистості.
	Розділ II. Психологічне моделювання процесу інформаційного духовного становлення особистості
1	Духовні цінності як основа інформаційного духовного становлення особистості.
2	Умови формування ціннісних орієнтацій молоді.
3	Психологічна модель інформаційного духовного становлення особистості.
	Розділ III. Система цінностей як основа інформаційного духовного становлення особистості
1	Формування системи цінностей як основи інформаційного духовного становлення особистості

2	Духовні цінності як важливий чинник інформаційного духовного становлення особистості
3	Тренінг як ефективний метод формування інформаційних духовних цінностей особистості
Розділ IV. Програма інформаційного духовного становлення молоді	
1	Свідомість і самосвідомість як необхідний складник інформаційної духовності особистості
2	Діагностика інформаційної духовності особистості
3	Визначення рівнів інформаційної духовності за відповідними критеріями
Усього: 60 год.	

Щоб дослідити оцінку рівня розвитку інформаційної духовності у студентів, ми провели експеримент. У дослідженні взяли участь студенти закладів вищої освіти: 95 осіб.

Порівняння розподілу рівнів інформаційної духовності студентів «до» і «після» впровадження програми інформаційного духовного становлення особистості (рис. 3) проілюструвало ефективність застосованої програми. Зокрема, частка високого рівня інформаційної духовності в молоді зросла на 24 % (унаслідок впровадження програми інформаційного духовного становлення особистості).

Рис. 3. Рівні розвитку інформаційної духовності студентів («до» і «після» впровадження програми інформаційного духовного становлення особистості)

Ми здійснили кореляційний аналіз здобутих результатів, зокрема встановили залежність і взаємовплив між: рівнем розвитку духовності й інтелекту; рівнем розвитку духовності й емпатії; рівнем розвитку духовності та рівнем реактивної тривожності; рівнем розвитку духовності та рівнем особистісної тривожності; рівнем розвитку духовності та рівнем релігійності; рівнем розвитку духовності та рівнем релігійних установок; рівнем розвитку духовності та матеріальними цінностями тощо (табл. 4).

Таблиця 4

**Значущі показники досліджуваних характеристик
(за результатами кореляційного аналізу)**

	ОТ	РТ	РД	ХЦ	РЕ	РР	МЦ	РУ	РІ
ОТ	1,000	0,767	-0,711	0,538	-0,638	-0,563	0,641	-0,718	-0,385
РТ	0,758	1,000	-0,705	0,519	-0,582	-0,498	0,580	-0,712	-0,356
РД	-0,713	-0,715	1,000	-0,625	0,589	0,755	-0,657	0,626	0,473
ХЦ	0,547	0,531	-0,616	1,000	-0,613	-0,461	0,611	-0,619	-0,514
РЕ	-0,537	-0,581	0,591	-0,613	1,000	0,557	-0,584	0,499	0,584
РР	-0,565	-0,494	0,748	-0,500	0,557	1,000	-0,633	0,591	0,586
МЦ	0,639	0,581	-0,658	0,621	-0,567	-0,623	1,000	-0,677	-0,498
РУ	-0,711	-0,709	0,628	-0,631	0,478	0,591	-0,677	1,000	0,522
РІ	-0,381	-0,356	0,476	-0,522	0,583	0,586	-0,498	0,522	1,000

Умовні позначення:

ОТ – особистісна тривожність; РТ – ситуативна тривожність; РД – рівень духовності; ХЦ – хаос цінностей; РЕ – рівень емпатії; РР – рівень релігійності; МЦ – матеріальні цінності; РУ – релігійні установки; РІ – рівень інтелекту.

Також ми представили критерії, яким повинна відповідати інформаційно-духовна особистість: **моральні**: для інформаційно-духовної особистості характерна чесність, справедливість, гідність; вона має діловий та особистісний авторитет, етично-діловий такт і радість від спілкування; любить свою працю і відповідально ставиться до неї; **інтелектуальні**: високий рівень фахової підготовки; точність пам'яті, гнучкість мислення, творчість уяви; темперамент, лабільна нервова система (вроджені чинники); сила волі й віра (набуті чинники); мовленнєва культура, риторика; інтуїція; спостережливість; **фізичні та канонічні**: одяг, постава, поведінка; шляхетність, одухотворення.

Джерела інформаційно-духовної особистості: соціальні мережі з використанням духовної інформації, якою є Святе Письмо, богослов'я (як наука про Бога), Свята літургія – учителька життя (А. Шептицький), Молитва – розвиток душі, церковне мистецтво, християнська філософія (пізнання Бога); природа, культура, мистецтво, спорт тощо.

На сьогодні Україна зробила значний цифровий стрибок і перейшла на вищий технологічний рівень розвитку. Однак утвердження і розквіт нашої держави можливий лише за умови професійного та інформаційно-духовного становлення кожного громадянина, професіонала, фахівця, який має стати вирішальною силою, що забезпечить незворотність поступу України до своєї волі, слави, економічного та соціального добробуту, здорової нації, сильної держави світового рівня.

Висновки. Інформаційна духовність – це наповнення інформаційного простору духовними цінностями задля формування високого рівня свідомості та самосвідомості особистості; розвитку її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу життя, бути на передньому плані всього процесу життєдіяльності.

Як свідчать результати кореляційного аналізу, розвинена духовність особистості має тісний обернений зв'язок із рівнем тривожності, хаосом цінностей, дозволяє знизити рівень залежності від матеріальних цінностей. Водночас продемонстровано тісний позитивний взаємозв'язок духовності з рівнем емпатії та розвитком інтелекту.

На основі результатів психологічного тренінгу можна стверджувати про те, що молода особа перебуває на етапі духовного становлення тоді, коли вона: по-перше, убаचाє сенс у тому, що відповідає духовним ідеалам і до чого водночас у неї є можливості; по-друге, має розвинені відповідні риси характеру, знання і вміння, що дають змогу досягти поставленої мети, реалізувати себе у своєму духовному становленні.

Перспективи подальших досліджень Урахування результатів дослідження важливе для розроблення й оновлення навчальних програм, вибору навчального інструментарію та контенту викладачами, а також створення інформаційного забезпечення дисциплін усіх напрямів. Запропонована в дослідженні методологія може бути використана для розширення дослідження і застосування обраних методів і підходів до інших об'єктів дослідження – науковців, менеджерів, підприємців, громадських діячів тощо.

Література

1. Балл Г., Трач Р. Психологія і духовність. Гуманістична психологія. Київ: Пульсари, 2005. 279 с.
2. Жигайло Н. І., Карпінська Р. І. Психологія особистісного та духовного зростання лідера. *Психологічний журнал*. № 1 (21) 2019. file:///C:/Users/user/Downloads/psch_2019_1_6.pdf
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
4. Жигайло Н.І., Кохан М.О., Данилевич Н.М. Психологія бізнесу та управління : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 308 с.
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. К. : КММ, 2006. 255 с.
6. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник. К. : КММ, 2007. 296 с.
7. Москалець В. П. Психологія особистості : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 416 с.
8. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 278 с.
9. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. 203 с.
10. Blayone T., Mykhailenko O.; Kavtaradze M.; Kokhan M.; vanOostveen R.; Barber W. Profiling the digital readiness of higher education students for transformative online learning in the post-Soviet nations of Georgia and Ukraine. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 37 (2018). URL: <https://educationaltechnologyjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s41239-018-0119-9>
11. Bregman, L. *The Ecology of Spirituality: Meanings, Virtues, and Practices in a Post-Religious Age*. Baylor University Press, 2014. Project MUSE. URL: muse.jhu.edu/book/28848.
12. Caroline H. Liu, Peter J. Robertson. Spirituality in the Workplace: Theory and Measurement. *Journal of Management Inquiry*. 2010. Volume: 20. Issue: 1. Page(s): 35-50 URL: <https://doi.org/10.1177/1056492610374648>
13. Culliford L. *The Psychology of Spirituality: An Introduction*. London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, 2011, 256 p.
14. Johnstone B., Cohen D. *Neuroscience, Selflessness, and Spiritual Experience: Explaining the Science of Transcendence*. San Diego, CA, Academic Press, 2019, 181 pp.

15. Kokhan M. Kehrein E. Transfer of European experience in the development of entrepreneurial motivation. *Philosophy & psychology of leadership in business, education and government*. March 15, 2019, Lviv. P. 3-6.
16. Mayer J. D. Spiritual Intelligence or Spiritual Consciousness? *The International Journal for the Psychology of Religion*. Volume 10, 2000. P. 47-56
17. McMinn, M. R., Hathaway, W. L., Woods, S. W., & Snow, K. N. (2009). What American Psychological Association leaders have to say about Psychology of Religion and Spirituality. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(1), 3 P. 47-56
18. Robert A. Emmons. Spirituality and Intelligence: Problems and Prospects. *International Journal for the Psychology of Religion*. Volume 10, 2000. Issue 1. P. 57-64